

GAMTA DŽ. TOMPSONO IR K. DONELAIČIO KŪRYBOJE

Elena KUOSAITE

Gamtos reiškinių ir žmogaus gyvenimo tėkmės suvokimas pagal keturių metų laikų eigą duoda pagrindo lyginti Dž. Tomsono (J. Thomson, 1700—1748) poemą „Metų laikai“ (The Seasons) ir K. Donelaičio (1714—1780) „Metai“. Panašus abiejų poemų kompozicinis sutvarkymas, gamtos ir žmonių gyvenimo traktavimas jų glaudžioje sąveikoje daro šiuos kūrinius artimus vienas kitam, taip pat duoda galimybę apčiuopti ir aiškiau pastebėti tiek abiejų poetų pasaulėvaizdžio, tiek ir jų meninio vaizdo specifikos skirtumus.

Paprastai gretinant Tomsono „Metų laikus“ ir Donelaičio „Metus“ tiek įvairiais kitais aspektais, tiek ir gamtos vaizdavimo atžvilgiu, abu poetai priešpastatomi vienas kitam, iškeliamas Donelaičio pranašumas prieš anglų poetą¹. Kai kuriais atžvilgiais, be abejo, šie teiginiai turi pagrindo. Tačiau mums atrodo, kad abu poetai užima reikšmingą vietą XVIII a. literatūroje ir, juos lyginant, vertėtų ne tiek parodyti vieno ar kito pranašumą, kiek išryškinti abiejų savitą meninę mąstyseną, kurioje atsispindi taip pat ir bendrieji XVII a. literatūros proceso ypatumai. Tokio lyginimo pagrindu šiame straipsnyje bus gamtos koncepcija Tomsono „Metų laikuose“ ir Donelaičio „Metuose“.

I

Paprastai Dž. Tomsonas laikomas XVIII a. gamtos poezijos pradininku². Tai, žinoma, nereikia, kad anksčiau gamtos motyvai nebuvo būdingi anglų poezijai. Užtenka prisiminti Renesanso laikotarpį, kai gamtos įvaizdžiai sudarė neatskiriamą poetinio audinio elementą ir kai kurių poetų eilėraščiai pasižymėjo labai subtiliu gamtos interpretavimu. Tačiau, įsiga-

L. Gineitis, Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, V., 1964, p. 277—279, 322—323; I. Kostkevičiūtė, K. Donelaičio „Metai“ XVIII a. Vakarų Europos poezijos fone,— kn.: Literatūros dienovidžiai, V., 1964, p. 255—289.

² F. T. Palgrave, Landscape in Poetry, from Homer to Tennyson, L., 1879, p. 169; A. H. Thompson, Thomson and Natural Description in Poetry,— kn.: The Cambridge History of English Literature, vol. X, Cambridge, 1934, p. 93, 97; J. Sutherland and, A. Preface to Eighteenth Century Poetry, Oxford, 1948, p. 117 ir kt.

lėjus klasicizmo poetikai, žmogus tapo pagrindiniu poetinio vaizdavimo objektu, ir peizažas beveik visiškai išnyko iš poezijos, užimdamas nebent tik dekoratyvinio fono poziciją. Su Tomsonu vėl prasideda savotiškas grįžimas į gamtą, kruopštus ir akylos jos studijavimas ir filosofinis interpretavimas.

Interesą gamtai, pasireiškusį XVIII a. literatūroje, sąlygojo nemaža reiškinių: kylantis mokslinis gamtos tyrinėjimas (ypač po to, kai buvo išrastas mikroskopas), XVIII a. idėjos apie betarpišką žmogaus ryšį su gamta pirmą kartą žmonijos stadijoje, naujos estetinės teorijos, kurios rėmėsi Loko sensualistine pažinimo teorija, teigiančia, jog išorinio pasaulio reiškiniai tiesiogiai veikia žmogaus pojūčius, ir kt. Nemaža reikšmės turėjo ir tie socialiniai poslinkiai, kurie vyko XVIII a. ir kurie keitė ne tik žmonių santykius, bet ir gamtos veidą ir žmogaus požiūrį į ją.

Tomsono poema „Metų laikai“ aprėpia gamtos reiškinių visumą įvairiais metų laikais. Toks gamtos vaizdavimas pagal metų ciklą — ne naujas dalykas. Jau Vergilijus savo „Georgikose“, aprašydamas žemės darbus, daro aliuzijų į įvairius metų laikus. Anglų Renesanso poetas E. Spenseris (E. Spenser) savo pastoralinę poemą „Piemens kalendorius“ (Shepherd's Calender) suskirsto į dvylika eklogų pagal dvylika mėnesių. A. Popo (A. Pope) „Pastoralės“ sugrupuotos pagal keturis metų laikus, nors jo poemoje maža tėra ryšio su jais. Tomsonas turėjo ir tiesioginių savo pirmtakų, kurie jį įkvėpė parašyti poemą apie gamtos reiškinius įvairiais laikotarpiais. Tai R. Rikeltaunas (R. Riccaltoun), parašęs poemą apie žiemą (A Winter's Day, 1726), Dž. Armstrongas (J. Armstrong), sukūręs „Žiemą“ (Winter, 1725)³. Tyrinėtojai taip pat nurodo panašumą tarp V. Hinčlifo (W. Hinchliffe) „Metų laikų“ (The Seasons, 1718) ir Tomsono poemos⁴. Tačiau nė vienas iš Tomsono pirmtakų nepavaizdavo tokio įvairaus ir pilno gamtos paveiklo skirtingais metų laikais, ir neatsitiktinai Tomsonas laikomas geriausiu gamtinės poezijos kūrėju XVIII a. pirmojoje pusėje.

Peizažas yra pagrindinis Tomsono poemos komponentas. Tai kruopščių poeto stebėjimų ir estetinio apibendrinimo rezultatas. Dar XVIII a. tyrinėtojai iškėlė Tomsonui būdingą tapybinį metodą, jo sugebėjimą pagauti detaliausius gamtos reiškinius, sukurti spalvų ir formų įvairovę. Dž. Vortonas (J. Warton) savo „Esė apie Popo kūrybą ir jo genijų“ (1756) rašė, kad

³ Dž. Tomsonas pirmiausia parašė ir atskirai išleido taip pat „Žiemą“ (1726). Po to pasirodė „Vasara“ (1727), „Pavasaris“ (1728) ir „Ruduo“ (1730).

⁴ Zr. Dwight L. Durling, *Georgic Tradition in English Poetry*, 2 nd ed., N. Y., 1963, p. 43—45; R. Cohen, *The Art of Discrimination. Thomson's The Seasons and the Language of Criticism*, Berkley and Los Angeles, 1964, p. 19—21.

Tomsonas „praturtino poeziją daugybe naujų ir originalių vaizdų, kuriuos jis piešė iš pačios gamtos ir remdamasis savo tikrais stebėjimais, todėl jo aprašymai pasižymi ryškumu ir tikroviškumu“⁵. XVIII a. tyrinėtojams aprašymo kriterijus buvo „ryškumas ir tikroviškumas“ (distinctness and truth), t. y. sugebėjimas pagauti tokias detales, kurios geriausiai padeda perteikti tikrą gamtos vaizdą. Poeto akis pastebi tai, ko nesugeba pastebėti paprasto žiūrovo akis. S. Džonsonas (S. Johnson) rašė: „«Metų laikų» skaitytojas stebisi, kad jis niekad anksčiau nematė to, ką jam parodo Tomsonas, ir niekad neįsivaizdė to, ką Tomsonas sugeba sužadinti“⁶.

Tiesa, kai kuriems XVIII a. rašytojams detalus gamtos reiškinių aprašinėjimas atrodė neįprastas, ir jie, pvz., Dž. Sviftas, labiau vertino Miltoną, kurio poemoje svarbesnę vietą užima veiksmo ir įvykių aprašymas⁷. Toks požiūris susijęs su epinės poemos žanro supratimu. Tačiau daugumas XVIII a. tyrinėtojų Tomsono poemą vertino kaip naują reiškinį literatūroje, pabrėždami jo aprašymų tikslumą ir gyvumą (accuracy and vividness). Romantinis kritikas V. Hezlitas (W. Hazlitt) pabrėžė ne tik poeto sugebėjimą pastebėti atskiras detales, bet aprėpti ir vaizdo visumą ir perteikti jo įspūdį skaitytojui⁸.

Tokiu būdu jau XVIII–XIX a. nusistovėjo Tomsono, kaip aprašomosios gamtinės poezijos kūrėjo, reputacija. Tyrinėtojai pabrėžė tokias jo poezijos ypatybes, kaip sugebėjimas atvaizduoti įvairius gamtos reiškinių niuansus, spalvų, formų, garsų, kvapų ir skonio efektus⁹.

Tapybinis Tomsono aprašymų pobūdis pasireiškia visų pirma tuo, kad jo peizaže svarbią vietą užima regimieji įvaizdžiai. Ypač įvairi yra spalvų skalė, kuri keičiasi priklausomai nuo metų laiko. Pavasarį ir vasarą dominuoja skaisčios, akį veriančios spalvos, iš jų reikšmingiausia žalia spalva: gaivi žaluma (Vivid verdure), skaisčiai žalia žemė (deep-green earth), šviesi vakarinė žvaigždė (light Western Star), purpurinės žibuoklės (purple violets), žalios alėjos (alleys green), tamsiai raudona rožė (the damask rose), tamsiai žalia žolė (dark-green grass), žalia velėna (verdant turf) ir t. t. Spalvinių tonų įvairumu ypač pasižymi gėlių pavasarį ir brangakme-

⁵ Cit. pagal R. Cohen, op. cit., p. 153.

⁶ S. Johnson, *The Lives of the English Poets*, vol. II, L., 1936, p. 376.

⁷ Zr. J. Sutherland, op. cit., p. 127.

⁸ W. Hazlitt, *Essayist and Critic*, L., 1889, p. 126.

⁹ M. Reynolds, *The Treatment of Nature in English Poetry Between Pope and Wordsworth*, Chicago, 1896, p. 75–88; L. Morel, *James Thomson*, 1895; A. Henry Beers, *A History of English Romanticism in the Eighteenth Century*, L., 1926, p. 102–117 ir kt.

nių vasarą aprašymai. Rudenį vyrauja gelsva ir rusva, pilkšva spalva, niūresni atspalviai:

*But see, the fading many-coloured woods,
Shade deepening over shade, the country round
Imbrown; a crowded umbrage, dusk and dun,
Of every hue, from wan declining green
To sooty black*¹⁰.

(Pažvelk, blėstantys margaspalviai miškai kaskart sodrėjančiais tonais nuruspina visą apylinkę; tiršta, pilkšvai niūri paunksmė, kurioje at-rasi visokiųjų atspalvių, pradedant nublukusia žalia ir baigiant juoda it suodžiai.)

Bet ir rudens peizaže kartais pasirodo ryškesnės spalvos: mėnulis rausvuose rytuose, skaisčiai mėlynas dangus.

Sodrios kitų metų laikų spalvos tampa monotoniškesnės žiemą. Jos peizaže vyrauja juoda, balta ir pilka spalva. Tik retkarčiais pajvairinimo įneša besileidžianti raudona saulė.

Kartu su spalvomis pasireiškia ir formų, gamtos reiškinių įvairumas: kalnai ir slėniai, medžiai ir krūmai, upės ir pievos, ežerai ir jūros, debesuot-as ir giedras dangus, sausra ir liūtyt, skaisčios ir miglotos dienos ir nak-tys, kaitra ir pavėsis ir t. t. Šių reiškinių spalvos ir formos keičiasi ne tik pagal metų laikus, bet ir paros dalis¹¹. Kiekvienu metų laiku peizažas pie-šiamas visokiu paros metu: pavasarį pradedama nuo pavakarės, po to nak-tis, rytmetys ir diena; vasarą — nuo ryto ligi nakties; rudenį pradedama vidurdieniu, po to seka vakaras, naktis ir giedras rytas; žiemą pirmiausia vaizduojama pavakarė, po to naktis ir trumpa diena. Toks kaitaliojimas įneša dinamikos į gamtovaizdį, parodo nepertraukiamą ir ciklišką gam-tos reiškinių judėjimą. Kai kuriais atvejais, kai Tomsonas vaizduoja aud-rą, vėją ir liūtų ar pūgą, peizažas ypač pasižymi judrumu ir energija. Dar Hezlitas pastebėjo, kad Tomsonas suvokia gamtą kaip nuolatinį augimą ir transformaciją¹², o XIX a. pabaigos tyrinėtojai, detaliau nagrinėdami Tom-sono vaizdus, konkrečiai įrodė jų dinamiškumą. Parodydamas, kad judėji-

¹⁰ J. Thomson, *The Seasons and Castle of Indolence*, L., 1816, p. 108—109. Toliau cituojant, nurodomas puslapis.

¹¹ Regimų, ypač spalvinių įvaizdžių gausumas Tomsono peizaže davė pagrindą ly-ginti jo gamtos aprašymus su tapybos kūriniiais, ir tuo klausimu yra pasirodę nemaža kritinių darbų. Plačiau apie tai žr. R. Cohen, op. cit., p. 188—247.

¹² W. Hazlitt, op. cit., p. 127.

mas ir transformacija būdingi gamtos bruožai, Tomsonas tuo pačiu teigia ir gyvenimo nepaliaujamą tėkmę ir keitimąsi.

Svarbus Tomsono peizažo elementas — garsai, kvapai ir skonis. Pavasarį — paukščių čiulbėjimas, vasarą — upelių ir šaltinių čiurlenimas, bičių dūzgimas ir galvijų baubimas, rudenį — medžiotojo šūvis ir medkirčio smūgis, žiemą — piemens žingsniai per gruodą ir t. t. Kvapai daugiausia susiję su gėlių aprašymu pavasarį ir vasarą, skonis — su vaisių rudenį. Tomsonas gerai pažinojo įvairius gamtos reiškinius, buvo susipažinęs su augalais, gyvuliais ir paukščiais bei jų gyvenimu.

Tačiau nors Tomsono peizažas ir labai įvairus, jis neapima visų gamtos gyvenimo pusių. Svarbu ne tiek tas, kad Tomsonas nepavaizdavo to ar kito gamtos reiškinio, o tas, kad „Metų laikuose“ pasireiškia bendra tendencija vaizduoti visų pirma harmonišką ir idilišką gamtą (Harmonious Nature) ir apeiti mažiau patrauklius, šiurkščios ir laukinės gamtos paveikslus. Poeto dėmesį daugiausia patraukia tokie reiškiniai, kaip gaivinantis lietus, sodas, gėlės („Pavasaris“), skaidrus rytmetys ir giedras saulėlydis, ramiai čiurlenantis upelis („Vasara“), pilnas gėrybių sodas, migla, pageltes miškas, giedras rytas („Ruduo“), ramus, giedras žiemos rytas („Žiema“) ir pan. Čia pasireiškia įtaka XVIII a. estetikoje paplitusios „taurumo teorijos“ (theory of sublimity), skatinusios ieškoti gamtoje visų pirma pakilaus grožio, kūrybinio prado. Pastangos gamtoje ieškoti tvarkos ir harmonijos susijusios ir su to meto filosofinėmis idėjomis, bet apie tai bus kalbama vėliau.

Charakteringa taip pat ir tai, kad Tomsonas, kaip ir kiti XVIII a. poetai, dažnai atiduoda pirmenybę tiems vaizdams, kurie primena žmogaus sukurtus darbus. Vienas iš tipiškiausių tokio pobūdžio peizažų yra žiemos rytmečio aprašymas:

*It freezes on;
Till morn, late rising o'er the drooping world,
Lifts her pale eye unjoyous. Then appears
The various labour of the silent night;
Prone from the dripping eave, and dumb cascade,
Whose idle torrents only seem to roar,
The pendent icicle; the frost-work fair,
Where transient hues, and fancy'd figures rise;
Wide-spouted o'er the hill, the frozen brook,
A livid tract, cold gleaming on the morn;*
(p. 142)

*(Vis dar tebešąla. Pagaliau vėlai pakirdęs rytas pakelia akis virš snau-
džiančio pasaulio. Dabar malyti visokeriopas tyliosios nakties triūsas. Nuo
lašančių stogų pakibę varvekliai — nebyli kaskada, kurios sustingę kriokliai
tik atrodo, jog šniokščia; puikus šalnų darbas, kuriame mirga įvairiausios
varsos, iškyla fantastiškos figūros; plačia srove nuo kalvos tekantis užšąlęs
upeis — pilkai mėlyna juosta, blizganti šalta šviesa prieš rytmetį;)*

Šiame epizode labai jaučiama nematomo kūrėjo ranka. Viskas čia atsiradę ne savaime, kaip tam tikrų gamtos jėgų veiklos rezultatas, o sukurta sąmoningai (the various labour of the silent night, the frost-work fair). Neatsitiktinai gamtos reiškiniai personifikuojami (morn... lifts her pale eye unjoyous, the silent night). Salčio darbai primena žmogaus rankų sukurtus daiktus (dumb cascade, fancy'd figures).

Kartu Tomsonas pabrėžia, kad gamta yra pati didžiausia kūrėja: „Kas moka piešti taip, kaip Gamta?“ (Who can paint like Nature?). Jo poemoje atsispindi XVIII a. vyravusi mintis, kad gamtos grožis nepralenkiamas, ir menas tik netobulai jį imituoja.

Tomsono gamtovaizdžiui būdingas puošnumas, spalvų ir formų turtin-gumas. Poetas nemėgsta vaizduoti nykios ir nuskurusios gamtos, jį labiau žavi vešli augmenija, žaluma. Ne veltui taip mėgstami jo epitetai: puošnus (luxurious), didingas (magnificent), karališkas (princely), kurie pabrėžia gamtos turtingumą ir didingumą. Tuo pačiu daroma užuomina, kad ir žmo-nių visuomenėje vyrauja perteklius ir klestėjimas.

Atiduodamas pirmenybę harmoniškai ir puošniai gamtai, Tomsonas vis dėlto pastebi ir disharmonijos reiškinius joje, griauinančios stichijos pasi-reiškimą. Pavasarį sodus ir pasėlius užpuola įvairūs vabzdžiai ir kenkėjai, nepalankūs vėjai; vasarą sloginanti kaitra neigiamai veikia ne tik augme-niją ir gyvulius, bet taip pat ir žmogų, daug nelaimių atneša audros ir perkūnija; rudenį užaina liūtys, žiemą — sniego pūgos ir griūtys. Tomso-nas — vienas pirmųjų XVIII a. poetų, atkreipusių dėmesį į vienišas ir ap-leistas vietas, kur retai kada įžengia žmogaus koja. Jis mini vienišą bokš-tą, kur žmonės bijo užsukti, nes kalbama, jog čia gyvenę vaiduokliai („Va-sara“), rašo apie audras, kurios drebina kalnus, ir apie ūksmingas uolų papėdes („Žiema“).

Apleisto bokšto, kalnų, audros įvaizdžiai artimi romantinei poezijai. Tačiau gamtos stichijų pavaizdavimas, domėjimasis vienišais ir apleistais reginiais, nakties ir kalnų motyvai Tomsono poezijoje turi dar kitokią pras-mę, negu romantinėje. Jeigu romantikams šie vaizdai žadino melancholi-jos ir liūdesio jausmus, padėjo pabrėžti žmogaus likimo tragiškumą, tai

Tomsonui jie rodo gamtos didybę, įkvepia pagarbą ir žavėjimąsi ja, o kartais ir baimę, skatina pakilius jausmus. Ryškus pavyzdys — žiemos pradžia:

*See, Winter comes, to rule the varied year,
Sullen and sad, with all his rising train;
Vapours, and clouds, and storms. Be these my theme,
These! that exalt the soul to solemn thought,
And heavenly musing. Welcome kindred glooms!
Congenial horrors, hail!*

(p. 123)

(Antai sutramdyti besikeičiančių metų ateina niūri ir liūdna žiema su visa savo sukilusia palyda: miglomis, debesimis ir pūgomis. Dabar dainuosiu apie tą, kuri pakelia sielą prie iškilmingų minčių ir dangiškų apmąstymų. Sveikos, broliškos sutemos! Tegyvuoja mano bendramintis siaubas!)

Poetas sveikina žiemą, kada stipriausiai pasireiškia rūsčiosios gamtos jėgos, ir žiūri į ją, kaip į metą, kuris labiausiai tinkamas „iškilmingai minčiai“ ir „dangiškiems apmąstymams“.

Vaizdų kontrastai pajvairina Tomsono peizažą, bet visi kartu jie sudaro vieningą visumą, didingos, tobulos ir sudėtingos gamtos paveikslą: „Kaip tobulai sudarytas šis sudėtingas, stulbinantis daiktų derinys!“ („Pavasaris“).

Nemaža buvo rašyta apie Tomsono sugebėjimą pastebėti konkrečius reiškinius ir apie bendro ir individualaus santykį jo peizaže. Vieniems tyrinėtojams atrodė, kad Tomsonui labiau būdingi bendro pobūdžio vaizdai, kitiems — jog detalizuoti aprašymai. Tai priklausė nuo to, kokį epizodą kritikai pasirinkdavo. Iš tiesų Tomsono poemoje yra nemaža bendro pobūdžio peizažų: pievos, upės, kalnai, miškai. Paprastai įžanginis epizodas į atskirą metų laiką prasideda tokiu vaizdu. Panašūs yra ir skirtingo paros meto aprašymai: rytmečio, vidurdienio, pavakarės, nakties. Toks peizažas tai tarsi daugelio atskirų stebėjimų apibendrinimas.

Antra vertus, daugelis Tomsono deskriptyvinių paveikslų pasižymi detalių konkretumu, jų būdingumu atskiriems metų laikams. Pavasarį lietaus, gėlių, laukinių ir naminių paukščių aprašymas, vasarą — vabzdžių ir vabalų, rudenį — sodo su įvairiais vaisiais, miglos, žiemą — sniego pūgos ir t. t. Betgi Tomsono peizažas dar neturi to, kas vadinama vietiniu koloritu. Jo piešiamas gamtovaizdis gali būti tiek įvairiose Anglijos, tiek kitų kraštų vietose.

Kalbant apie Tomsono peizažą, reikia pasakyti ir tai, jog jis yra suvokiamas ne paprasto žiūrovo akimi, o žmogaus, nusimanančio apie gamtos reiškinių prigimtį, jų kilmę, kitaip sakant, turinčio tam tikrą mokslinį supratimą apie juos. Tomsono gamtos stebėjimas daug kur paremtas to meto gamtos mokslų laimėjimais: aprašant augalų ligas ir parazitus, mineralus, paukščių migraciją ir kt.¹³ Tik geografiniais veikalais, o ne savo stebėjimais pasiremdamas, Tomsonas atkūrė tropikų ir šiaurės kraštų vaizdus, žemės drebėjimą ir vulkanų išsiveržimus. Net tokie epizodai, kaip kalnų, sniego griūčių, audros, lietaus aprašymai — ne vien asmeninio stebėjimo rezultatas, o paremti ir moksliniais aprašymais. Tačiau mokslinė racionalistinė gamtos koncepcija nėra dominuojanti. Gamtovaizdžio pagrindas paprastai esti konkretus įspūdis, sustiprintas kūrybinės vaizduotės.

Vienas svarbiausių momentų, kuris suteikia peizažui tam tikrą specifiką, be abejo, yra pasakotojo santykis su vaizduojamais reiškiniais. Kai kurie tyrinėtojai laiko Tomsoną objektyviu stebėtoju, tik iš šalies aprašančiu gamtą. Tokia pažiūra įsivyravo XIX a. kritikoje po Vordsvorto gamtinės lyrikos, kuri buvo laikoma vidinio gamtos išraiškingumo idealu. Tomsono lyrinis herojus, pasak jos, ieško gamtoje pasitenkinimo, moralinių pamokymų, tačiau netampa jos organiška dalimi. Gamta neveikia ir nenulemia jo emocijų, greičiau pats stebėtojas iš anksto vienaip ar kitaip pasiruošęs priimti gamtos vaizdus¹⁴. Tačiau kiti kritikai pripažino Tomsono meilę gamtai ir emocinio prado reikšmę jo poezijoje¹⁵. Kartu su emociniu pradų pabrėžiamas stiliaus pakilumas ir patetika¹⁶. Dar kiti nurodė, kad Tomsonui būdingas emocinis reagavimas į gamtą, tačiau jis užslėptas jo filosofiniame požiūryje į ją¹⁷.

Kitaip sakant, Tomsono vaizde vyrauja ne tiek jausmas, kiek mintis.

Be abejo, pasakotojo santykis su aprašomuoju objektu Tomsono poemoje negali būti matuojamas romantinės poezijos kriterijais. Jam dar nebūdingas romantinis siekimas per gamtos reiškinius atskleisti save patį ir tokiu būdu tarsi susilieti su gamta. Šia prasme tarp poemos lyrinio herojaus ir gamtos vaizdų yra tam tikra distancija. Tačiau poemos herojus nėra vien bešališkas, nesuinteresuotas stebėtojas. Jį veikia gamtos reiškiniai, žadina įvairias nuotaikas ir mintis, skatina moralinius ir filosofinius

¹³ Plačiau apie tai žr. A. D. McKillop, *The Background of Thomson's Seasons*, Minneapolis, 1942; P. M. Sparks, *The Varied God. A Critical Study of Thomson's The Seasons*, Berkley and Los Angeles, 1969.

¹⁴ A. H. Thompson, op. cit., p. 100—101.

¹⁵ H. A. Beers, op. cit., p. 115; M. Reynolds, op. cit., p. 94.

¹⁶ J. Chalker, *The English Georgic. A Study in the Development of a Form*, L., 1969, p. 91.

¹⁷ P. M. Sparks, op. cit., p. 5.

apmąstymus. Gamtos vaizdai ne vien dekoracija, jie susiję su visa žmogaus egzistencija. Žmogaus santykis su gamta, jo vieta visatos sistemoje, vienas esminių poemos klausimų, apie kurį bus kalbama vėliau.

Donelaičio poemoje, kuri taip pat suskirstyta į keturias dalis pagal metų laikus, gamta nėra pagrindinis vaizdavimo objektas. Poetas daugiau dėmesio skiria žmogaus veiklai, jo gyvenimo būdai, pasaulėjautai aprašyti. Tai, kad autorių domina visų pirma žmogaus egzistencija, matyti jau ir iš poemos dalių pavadinimų: „Pavasario linksmybės“, „Vasaros darbai“, „Rudens gėrybės“, „Žiemos rūpesčiai“. Donelaitis pavadina atskiras dalis ne paprastai pagal metų laikus, o susieja su tokiomis sąvokomis, kuriose atsispindi įvairios žmogaus materialinio ir dvasinio egzistavimo kategorijos.

Tačiau ir Donelaičio poemoje galima kalbėti apie gamtos vaizdus, kaip apie reikšmingą poemos elementą. Visi metų laikai, išskyrus vasarą, prasideda įžanginiu gamtovaizdžio aprašymu. Kaip ir Tomsono poemoje, laiko kaita visų pirma atsispindi peizažo specifikoje. Tačiau Donelaičio gamtovaizdis kitoks. Jame spalvos nevaizdina tokio svarbaus vaidmens. Čia svarbiau linijos ir kontūrai, garsai ir judesys. Neatsitiktinai Donelaičio gamtovaizdis lyginamas su grafika¹⁸, o Tomsono, kaip matėme, su tapybos kūrinių. Lietuvių poetas labai mėgsta vaizduoti gyvosios gamtos reiškinius, kurie įneša į peizažą daugiau dinamikos.

Kaip ir Tomsonui, Donelaičiui gamtos reiškiniai nuostabesni už žmogaus sukurtus dalykus. Lakštingalos balsui neprilygsta vargonų bei cimbarų garsai, net „ir smuikai tau ir kanklys tur su gėda nutilti“ (p. 13)¹⁹. Tačiau Donelaitis nesigėri gamtovaizdžiu kaip tokiu ir nesistengia ieškoti gamtoje pirmiausia patrauklių ir akį veriančių reginių. Jo poemoje nerasime Tomsono (taip pat ir apskritai poezijoje) mėgstamo saulėlydžio, upeilio, nakties vaizdų aprašymo. Lietuvių poetas vaizduoja eilinę, kasdieninę, o kartais net ir nepatrauklią gamtą (rudens purvynai), tuo tarsis parodydamas, kad meninio vaizdavimo objektas gali būti nebūtinai nuostabūs ar didingi reiškiniai.

Donelaičio poemoje taip pat nerasime tokių gamtos reiškinių, kurių poetas nematė savo akimis, o galėjo būti susipažinęs tik iš literatūros: tropikai, šiaurės kraštai ir kt. Donelaitis piešia tą gamtą, kuri betarpiškai su pa Lietuvos kaimo žmogų, vaizduoja tuos reiškinius, kurie daugiausia susiję su jo gyvenimu. Dėl tos priežasties vietos koloritas Donelaičio poemoje yra labiau specifiškas, nors vaizduojamų gamtos reiškinių apimtis ir

¹⁸ V. Zaborskaitė, Eilėraščių menas, V., 1965, p. 9.

¹⁹ K. Donelaitis, Metai, V., 1956, Cituojant, skliausteliuose nurodomas puslapis.

ne tokia plati. Donelaičio vaizdas konkretesnis, stipresnis, o Tomsonas perteikia daugiau gamtos gyvenimo niuansų, nes kartais tą patį gamtovaizdį jis piešia skirtingais metų laikais arba kitu paros metu. Pvz., dangų — vasaros rytmetį ir pavakarėje, saulėlydį — vasarą ir žiemą, debesis — įvairiausiu metu ir t. t.

Tomsono gamtovaizdis labiau detalizuotas, pastebimi kartais net ir smulkiausi reiškiniai (jonvabaliai vasaros naktį). Tuo tarpu nors Donelaitis taip pat kartais mėgsta išskaičiuoti įvairias detales (atgiję gyvūnai pavasarį), jis paprastai sukoncentruoja dėmesį į charakteringiausią to ar kito gamtovaizdžio reiškinį. Aprašydamas pavasarį, ypač išskiria gandro epizodą, o bendrame paukščių klegesyje — lakštingalos balsą. Rudens vaizdo svarbiausi atributai — neišbrendami purvynai ir pliki medžių stagarai. Todėl Donelaičio gamtovaizdis atrodo nutapytas stambesniais štrichais, su ryškesniais akcentais. Tomsono labiau primena atsargiau išvedžiotą, labiau rafinuotą piešinį.

Palyginkime dvi ištraukas iš rudens peizažo:

*Krūmus ir girias linksmas jau giltinė suka,
Ir grožybes jų gaišin draskydama vėtra.
Šakos, ant kurių po lapais užgimė veislė
Ir lizdelyj nei lopšyį čypsėdama verkė
Ar apžėlus jau po tam lakstydama juokė
Ir savo peną be momos skraidydama gaudė,
Tos vietelės jau visur taipo nusirėdė,
Kad jos nei žagarai sausi siūbuodami barška.*

(p. 77)

*The pale descending year, yet pleasing still,
A gentler mood inspires; for now the leaf
Incessant rustles from the mournful grove;
Oft startling such as, studious, walk below,
And slowly circles through the waving air,
But should a quicker breeze amid the boughs
Sob, o'er the sky the leafy deluge streams;
Till chok'd, and metted with the dreary shower,
The forest — walks, at every rising gale,
Roll wide the wither'd waste, and whistle bleak.
Fled is the blasted verdure of the fields;
And, shrunk into their beds, the flowery race
Their sunny robes resign. Even what remained*

*Of stronger fruits fall from the naked tree;
And woods, fields, gardens, orchards all around
The desolated prospect thrills the soul.
(p. 109—110)*

*(Nublukęs, bet vis dar malonus metų laikas įkvepia švelnesnę nuotai-
ką. Dabar lapas po lapo be perstojo krinta liūdname gojelyje ir, lėtai be-
sisukdamas banguojančiam ore, dažnai išgąsdina susimąsčiusį keleivį. Bet
vos tik šakose sudejuoja smarkesnis vėjelis, iš dangaus pasipila tikra lapų
liūtis. Pagaliau nelinksmų lapų užverstuose ir prigrūstuose miško takeliuo-
se, pakilus vėjo gūsiams, suvytusi lapija ima suktis ir nykiai švilpauti. Pra-
dingo jau skaisti laukų žaluma ir, susitraukusios savo lysvėse, gėlės nume-
tė saulėtus rūbus. Išlikę stipresni vaisiai, ir tie dabar jau krenta nuo nuogo
medžio. Miškai, laukai, daržai ir sodai, visas aplinkui plytintis apleistas
vaizdas sukrečia sielą.)*

Abi ištraukos vaizduoja lapų kritimą rudenį. Donelaitis, įvesdamas giltinės — vėtros personifikaciją, tarsi vienu mostu nunuogina medžių šakas. Pliki jų žagarai pabrėžia rudens gamtovaizdžio nepatrauklumą (vėliau poetas kalba apie „biaurybę rudenio“). Čia pat poetas įveda ir gyvo-
sios gamtos reiškinius — paukščius, kurių trumpa gyvenimo istorija —
nuo gimimo ligi subrendimo — sutampa su medžių sulapavimu ir lapų kri-
timu. Užuoamina apie paukščius taip pat pabrėžia, kad lapai ne tik medžių
grožis, bet ir užuovėja perintiems ir vaikus auginantiems paukšteliams.
Rudens nuogumas ir nykumas sukelia reminiscencijas apie laukų ir pievų
grožį vasarą:

*Ak! daržų grožybės, jūs su savo žolelėms,
Jūs, kvietkelės jaunos, jūs gi pavasario šlovė,
Ak! kur dingo jūs puikums su savo kvapeliais.
Vei, ką sodai mums, margai žydėdami, rodė,
O ką vasara mums po tam augindama siūlė,
Tas visas gėrybes jau kampe pakavojom
Irgi su puodais ar skauradoms virdami valgom.
(p. 77—78)*

Tomsonas vaizduoja lėtesnį lapų kritimo procesą laipsniškai kylančia linija. Pradžioje krinta tik pavieniai lapai, o papūtus stipresniam vėjeliui — ištisos lapų šūsnyš. Rudens vaizdas poetui asocijuojasi su lietumi ir į lapus įsisukusio vėjo nykiu švilpavimu. Panašiai kaip ir Donelaičiui jis su-

kelia prisiminimus apie buvusį pievų žalumą ir gėlių žydėjimą. Pradėjęs nuo atskirų detalių, poetas baigia ištrauką bendru apleistos gamtos vaizdu.

Donelaičio ir Tomsono rudens vaizdai skiriasi ne tik kompozicija ir peizažo komponentų parinkimu, bet ir emociniu nuspalvinimu, kuris priklauso nuo įvaizdžių pobūdžio ir nuo to, kieno požiūriu vaizdas perteikiamas. Tomsono vaizde į akis krinta epitetų gausumas. Jie ne tik paryškina specifišką rudens koloritą, bet sudaro ir tam tikrą atmosferą. Apmirštantį rudens gamtą, pasak poeto, „įkvepia švelnesnę nuotaiką“, „sukrečia sielą“. Ji apeliuoja į stebėtoją, kuris laisvalaikiu mėgsta susimąstęs pavaikšioti apleistais miško takais.

Donelaičio rudens vaizdas perteiktas gana dalykiškai ir konkrečiai. Epitetų nedaug, ir jie patys paprasčiausi: „girios linksmos“, „kvietkelės jaunos“. Tiesa, retoriškas kreipimasis į „daržų grožybes“, „žoleles“ ir „kvietkeles“ išreiškia gailestį dėl pražuvusio gamtos grožio, bet čia pat pasireiškia ir praktiškas valstiečio požiūris: visa, ką užaugino gamta, dabar tarnauja žmogui kaip maistas.

Iš pacituotų ištraukų matome, kad Tomsono paveikslas labiau poetizuotas, išdailintas, perteiktas rafinuotesnio stebėtojo požiūriu. Donelaičio — glaustesnis ir konkretesnis, parodytas kaimo žmogaus akimis. Tiek čia, tiek ir kituose epizoduose Donelaitis atkuria gamtos reiškinius būriškai vaizduotei gerai suvokiamais paveikslais, iš jam artimo gyvenimo paimtais palyginimais: „purvynai, kad juos krutina vyžos, nei kisielius ant ugnies pleškėdami teška“ (p. 76), „kelias, kad jį mėgina trenkt šokinėdami ratai, nei koks būbnas įtemptas dėl pašalo trinka“ (p. 118), „barzdoti pušynai su savo kuodais garbanotais visur pasirodo ir nei pudervuoti ponaičiai stov įsirėmę“ (p. 119).

Tiek Tomsono, tiek ir Donelaičio poemoje vienas centrinių gamtos reiškinių — saulė. Saulė visų pirma pažymi metų laikų tėkmę. Pavasarį kil-dama aukštyn, ji kartu budina, kelia visą gamtą, todėl vaizduojama kaip atgimimo nešėja: „pasaulį gaivinanti saulė“, „dosnioji saulė“, „jaunatviška saulė“ (Tomsonas); „Jau saulelė vėl atkopdama budino svetą“, „Vei saulelė, tik žiūrėk, atkopdama greitai“ (Donelaitis). Vasarą pasiekia savo apogėjų ir karščiausiai svilina: „Skaisti spinduliuojanti saulė“, „saulė bloškia tiesiai ant galvos savo galingus spindulius“ (Tomsonas); „Vei! kaip vėl saulelė kopti paliovė“, „Juk žinai, brolau, koktu, kad svilina saulė“ (Donelaitis). Rudenį jos kelionės ratas ir kaitra mažėja: „Saulė skleidžia pažeme silpnus ir švelnius spindulius“ (Tomsonas); „Ant saulelės, vėl nuo mūs atstodama ritas“ (Donelaitis). O žiemą visai mažai tepasirodo: „Saulė vos vos nudriekia per orą nelinksmą spindulį“, „Pavargusi saulė

silpnai iš vakarų tešviečia“ (Tomsonas), nors pabaigoje žiemos ji vėl pradeda rodyti savo jėgą: „Mieloji saulė, iš pradžių vos vos kildama, pamažu plečia vis didėjančią ratą“ (Tomsonas).

*Nes saulelė vėl pusnynus pradeda gandint
Ir jau viversiai, linksmai lakstydami, čypsi.*
(Donelaitis, p. 146)

Taip pagal saulės ratą Tomsono ir Donelaičio poemose sukasi metų eiga. Saulė taip pat pažymi ir paros tėkmę: „Antai, iš rytų džiaugsmingai ateina galingasis dienos valdovas“, „Vakarinė saulė užbaigia sutrumpėjusią dieną“ (Tomsonas). Taigi saulė — besikartojančių laiko ciklų svarbiausias rodiklis. Ji taip pat gyvybės įkvėpėja. Saulės jėgą ir jos poveikį gamtos reiškiniams ypač pabrėžia Tomsonas, vadindamas ją „galingąja saulė“ (the potent sun), „skvarbioji saulė“ (the penetrative sun) ir pan. Jis taip pat aukština saulę, kaip šviesos nešėją (Prime cheerer Light!). Kaip ir kai kuriais kitais atvejais, taip ir vaizduodamas saulę, Tomsonas remiasi mokslo žiniomis ir rodo ją kaip svarbiausią žvaigždę mūsų sistemoje.

Donelaičio požiūris į saulę liaudiškesnis, panašus kaip folklore. Saulė jo poemose suvokiama kaip didžioji globėja, kaip visų žmonių motina (plg. folkloro „saulė močiutė“). Ne veltui ji poemose daugiausia vartojama deminutyvine forma: „Sildantį šiltos saulelės spindulį jautėm“. Todėl ir jos personifikacija žmogiškesnė ir paprastesnė. Tuo tarpu Tomsono poemose saulės įsameniavimas nepaverčia jos žmogiška būtybe. Ji — didybės, jėgos, gyvybingumo įsikūnijimas (tam tikrą reikšmę turi ir tai, kad anglų kalboje saulė — vyriškosios giminės).

Reikia pasakyti, kad ir apskritai gamtos reiškinių personifikacija Donelaičio poemose konkretesnė. Panašiai kaip Šekspyras, Donelaitis gamtos reiškiniams suteikia žmogiškus bruožus, labai dažnai fizines savybes: „Žemė su visais pašaliais įmursi verkia“, „...š debesų žiema po tam iškišusi galvą“. Tomsono personifikacijos abstraktesnės, bendresnės: „Paniurusi žiema“ (Surly Winter), „Ruda Naktis“ (Brow Night), „Jauna Diena“ (Young Day). Tomsonas mėgsta apibūdinti gamtos reiškinius moralinėmis kategorijomis, todėl jo personifikacija dažnai artima alegorijai.

Apskritai paėmus, Tomsono gamtovaizdis rafinuotesnis, labiau poetizuotas, jo kūryboje jaučiama stipri literatūrinių tradicijų įtaka. Būdamas pagrindiniu poetinio vaizdavimo objektu, jis turi tikslą kelti estetinį pasigėrėjimą, sudaryti tam tikrą nuotaiką. Donelaičio peizažas, iš dalies pana-

šiai kaip folklore, dalykiškesnis, konkretesnis, pateiktas stambesniais potėpiais. Jis ne tiek savaimingas poemos elementas, kiek pajungtas pagrindiniam tikslui — valstiečių buities aprašymui²⁰.

II

Tiek Tomsono, tiek ir Donelaičio poemose gamta yra ne vien aprašymo objektas, bet ir moralinių, filosofinių apmąstymų akstinas. Tai ypač matoma Tomsono poemoje, kur deskriptyvinis ir reflektyvnis pradas labai glaudžiai vienas su kitu susijęs. Pats autorius antrojo „Žiemos“ leidimo pratarinėje rašė, kad „nėra pakilesnio ir patrauklesnio objekto, kuris labiau žadintų poetinį entuziazmą, filosofinę refleksiją ir moralinį jausmą, kaip gamtos kūriniai (the Works of Nature)“²¹. Donelaičio poemoje filosofinis būties įprasminimas daugiau pasireiškia, aprašant žmogaus veiklą, jo gyvenimo tėkmę, žmonių tarpusavio ryšius.

Vaizduodamas gamtos gyvenimą, Tomsonas parodo, kokią vietą užima žmogus pasaulio reiškinių tarpe. Poeto požiūris šiuo klausimu yra dvilypis. Jis traktuoja žmogų kaip gamtos viešpatį, aukščiausią būtybę kitų tarpe: „Žmogus išdidžiai vaikšto tarp patenkintų kūrinių“ („Pavasaris“). Tai būdingas XVIII a. požiūris. To meto poetams kulminacinis momentas pasaulio reiškinių sistemoje ne tobuliausi gamtos reiškiniai, o pats žmogus.

Suvokimas žmogaus kaip aukščiausios būtybės, protingo kūrinio ir gamtos valdovo turi savo šaknis Renesanso epochoje, taip pat susijęs ir su XVIII a. proto kultu. Tokia pažiūra iš dalies paaiškina, kodėl XVIII a. poetus daugiau domina žmogaus kontroliuojama ir apdailinta gamta. Tai ypač būdinga Draidenui ir Popui, o iš dalies ir Tomsonui.

Antra vertus, Tomsonas vaizduoja žmogų ir kaip nereikšmingą, bejėgę būtybę gamtos stichijų akivaizdoje: Seladinas ir Amelija, tapę griaustinio aukomis, keleivis, paklydęs pūgoje, sniego griūtys, kurios nušluoja ištisus kaimus ir kt. Priešiška žmogui, griaunamoji gamtos jėga ypač pasireiškia „Vasaroje“ ir „Žiemoje“.

Žmogus išsiskiria iš kitų būtybių savo proto galia, kuri ne tik moko naudotis gamtos gėrybėmis, bet skatina ir stebėti, ir tyrinėti ją. Tomsonas vaizduoja žmogaus norą tyrinėti augalus, dangaus kūnus, jo pastangas prasiskverbti į žemės gelmes, surasti upių pradžią ir t. t. Visi šie epizodai, kaip jau buvo minėta, susiję su XVIII a. moksliniais tyrinėjimais.

²⁰ Gamta yra taip pat svarbus abiejų poemų kompozicinis elementas, bet tai jau atskiras klausimas, kuris šiame straipsnyje nebus liečiamas.

²¹ Cituojama pagal J. Chalker, op. cit., p. 113.

Žmogaus pranašumas prieš kitas būtybes kartais jį paverčia gamtos, ypač gyvūnų skriaudėju. Tomsonas smerkia tuos, kurie juos žudo: medžiotojus, žvejus, vaikus, kurie drasko paukščių lizdus ir pan. Net medaus kopinėjimas Tomsonui atrodo negailestingas žmogaus elgesys su bitėmis. Toks požiūris į žmogaus ir gamtos santykius artimas sentimentalistų požiūriui.

Tomsono poemoje ypač daug vietos skiriama parodyti gamtos moraliniam ir estetiniam poveikiui žmogui. Gamta raminausiai veikia žmogų. skatina jo kilnesnius jausmus, ji — grožio šaltinis ir susimąstymų vieta. Moralinis gamtos interpretavimas turi keletą aspektų. Visų pirma jau pats pasitraukimas į gamtą, suartėjimas su ja teigiamai veikia žmogų. Jos aplinka sudaro palankiausias sąlygas įvairiausiems apmąstymams. Patogiausias laikas meditacijoms — žiema. Ilgos naktys, monotoniškas. peizažas padeda geriausiai žmogui susikaupti:

*Let me associate with the serious night,
And contemplation, her sedate compeer;
Let me shake off th'intrusive cares of day,
And lay the meddling senses all aside.*
(p. 128)

(Dabar aš pabendrausiu su rimta naktimi ir jos santūria drauge — kontempliacija. Nusimesiu visus įkyrius dienos rūpesčius ir nustumsiu į šalį rambės neduodančius jausmus.)

Rudenį taip pat galima rasti gamtoje meditacijoms palankių vietų. Poetas nori klaidžioti po pievas, nuklysti į nuošalias vietas. Net ir vasarą, tuo judriausiu metų laiku, galima rasti ramių ir apleistų kampelių, tinkamų susimąstymui. Geriausias laikas pasivaikščioti ir pabendrauti su gamta — vasaros popietė.

Pasitraukimas į gamtą Tomsono poemoje turi dar ir kitą prasmę. Tai ieškojimas paprastumo ir natūralumo, bėgimas nuo civilizacijos. Šis motyvas susijęs su būdinga XVIII a. grįžimo atgal į gamtą idėja, primityvios ir civilizuotos būklės priešpastatymu. Tomsono pozicija diskusijoje dėl primityvios ar civilizuotos būklės, kaimo ar miesto pranašumo yra dvilypė. Jis aukština kaimo gyvenimą, jo paprastumą („Ruduo“, p. 116—117, 118—119), primityvių tautų kuklų gyvenimo būdą („Pavasaris“, p. 8—9, „Žiema“, p. 144, 145), žmogaus ir gamtos harmoniją pirmąją būklėje („Pavasaris“, p. 9), tačiau grįžimo į pirmąją būklę idėja jam nėra visiškai priimtina ir viliojanti. Laukinės gentys nepažįsta švelnesnių

jausmų, nežino progreso privalumų. Kalbėdamas apie tropikų gentis, poetas rašo, kad jos nežino švelnaus taikos meno poveikio, žmogaus minties ir tyrinėjimų reikšmės pasaulio raidai, nesinaudoja įstatymų globa („Vasara“, p. 57). Šiaurėje gyvenančių padermių prigimtis šiurkšti (Here human nature wears its rudest form).

Iš esmės Tomsonas yra progreso pusėje. Į žmonijos raidą nuo pirmąsias ligi civilizuotos visuomenės jis žiūri kaip į laipsnišką jos tobulėjimą. Taigi žavėjimasis kaimo nuošalumu ir pirmųjų genčių gyvenimo kuklumu yra daugiau savotiška poza, užsilikusi iš pastoralinės poezijos ir neįgavusi dar tos prasmės, kaip Ruso ir kitų sentimentalistų kūryboje.

Suartėjimas su gamta reikalingas ir tam, kad žmogus galėtų „išstudijuoti Gamtos knygą“ (meditate the book of Nature), nes ji teikia daugybę pamokymų. Tarp jo gyvenimo ir gamtos reiškinių galima rasti įvairiausių analogijų. Gamta moko mylėti, susikaupti, būti nuosaikiam. Nuosaikus žmogus gali būti palygintas su gaivinančiu pavėsiu, nenuosaikus — su sivilinančiu karščiu. Žmogaus gyvenimą Tomsonas lygina su vasaros diena, kuri praeina vieniems tuščiai besvajojant, kitiems beieškant malonumų, tuo tarpu tretieji geba skleisti aplink save palaimą. Užbaigdamas poemą, visą metų eigą poetas sulygina su žmogaus gyvenimu.

Kartais gamtos aprašymai skatina poetą ir tiesiogiai išreikšti pamokymus. Pavasario gamtos aprašymus autorius baigia samprotavimais apie meilę, liepdamas būti atsargiems ir nuosaikiems meilėje; po rudens audros aprašymo liepia tiems, kurie gyvena pertekliuje, pasidalinti juo su tais, kurie gyvena skurde; kalbėdamas apie žiemos speigus, liepia globoti paukščius ir gyvulius.

Tuo būdu moralinės implikacijos Tomsono poemoje vienur pasireiškia netiesiogiai, kitur kyla iš analogijų tarp gamtos ir žmogaus gyvenimo, o kartais suformuluojamos tiesioginio pamokymo forma. Dėl reflektyvinių tendencijų „Metų laikuose“ kritikų tarpe jau nuo pat XVIII a. vyksta ginčai. Vieni laiko, kad tai silpniausios poemos vietos, palyginus su jos, kaip aprašomojo žanro kūriniu, originalumu, kitus kaip tik labiau domino ne tiek aprašinėjimo meistriškumas, kiek moralinės idėjos. Tai priklausė daugiausia nuo to, iš kokių idėjinių bei estetinių pozicijų kritikai vertindavo kūrinį. Tačiau dažnai kritikai užmiršta, kad abu elementai sudaro Tomsono poemos, kaip XVIII a. kūrinio, specifiką ir yra susiję su to meto literatūros ir visuomeninio gyvenimo raida. Deskriptyviškumas tuomet buvo naujas literatūros bruožas ir atvėrė kelius subtilesniam gamtos ir žmogaus studijavimui, didaktizmas — susijęs su auklėjamąja meno funkcija,

kuriai švietėjai skyrė daug dėmesio. Suprantama, kad daugelis pamokomųjų idėjų šiuolaikiniam skaitytojui atrodo jau pasenę.

Tomsono poemoje gamta ne tik akstinas meditacijoms, ne tik pamokymų šaltinis. Tai — didžioji būties knyga, kuri atskleidžia daug filosofinių idėjų. Sekdamas Loku ir kitais deistais, Tomsonas pripažįsta, kad pagrindines žmogui reikalingas tiesas galima perskaityti gamtos knygoje.

Visų pirma krinta į akis nuostabus gamtos sutvarkymas. Viskas, kas egzistuoja joje, turi savo prasmę ir vietą. Žmogus taip pat užima savo atitinkamą vietą gamtos sandaroje. Reiškinių kontrastai — ramybė ir audra, karštis ir vėsma ir kt. — sudaro dominuojantį pusiausvyros įspūdį. Visatos harmonijos teorija, individualaus proto identifikacija su pasaulio protu, plačiai nagrinėjama antikinių autorių (Cicerono, Senekos), atgaivinta Renesanso humanistų ir vėliau Šeftsberio filosofijoje, yra viena svarbiausių „Metų laikų“ idėjų. Kaip ir kai kurie kiti švietėjai, Tomsonas ją taiko ne tik gamtos, bet ir žmonių visuomenės gyvenimui, tuo būdu stovėdamas socialinio optimizmo pozicijoje. Harmonijos idėja ypač pabrėžta „Pavasaryje“ ir, apskritai, pirmojoje „Metų laikų“ redakcijoje. Vėlesnėse redakcijose ji mažiau akcentuota.

Tomsonui artima ir vadinamoji „didžiosios būties grandinės“ (great chain of being) idėja, kuri taip pat turi savo šaknis antikoje ir buvo labai populiari viduramžiais ir Renesanso epochoje. Visi gamtos reiškiniai sudaro savotišką hierarchiją — „didžiąją būties grandinę“ — nuo pačių menkiausių reiškinių ligi neapbrėpiamos tobulybės. Tiesiogiai apie tai Tomsonas kalba „Vasaroje“ (334—336 eil. ir 1548—1552 eil.), o praktiškai šią mintį iliustruoja įvairiuose poemos epizoduose. Pavyzdžiui gali būti paimtas pūgos aprašymas žiemą. Pradžioje poetas vaizduoja negyvosios gamtos reiškinius — debesis, nešinus sniegu, laukus ir miškus, kurie pasislepia po sniego danga. Po to seka gyvuliai ir paukščiai ir pagaliau žmogus, prie kurio šie pastarieji ieško prieglobsčio. Tomsonas dažnai laikosi panašaus plano, pradėdamas nuo žemesnių egzistencijos formų ir eidamas prie aukštesnių, nuo materijos prie dvasios.

Tvarka ir harmonija, reiškinių kontrastai, kurie, apskritai paėmus, sudaro bendrą pusiausvyrą, jų gradacija ir ryšys vieno su kitu liudija apie jų kūrėją ir tvarkytoją. Tomsonui gamta yra dievybės atidengimas:

*But though conceal'd to every purer eye
Th'informing Author in his works appears;*

(p. 24)

(Nors paprasta akimi ir nematomas, tačiau savo darbuose apsireiškia įkvėpiantis kūrėjas;)

Skirtingai nuo panteistų, kuriems pati gamta yra dievybė, Tomsonui gamta yra svarbiausias liudytojas apie dievybės egzistavimą. Tai deistinis gamtos traktavimas. Tomsonui dievas yra visų būtybių kūrėjas (Source of Being), pasaulio reiškinių inspiruotojas (Inspiring God), kūrybinė išmintis (Creative Wisdom), šviesos ir gyvybės tėvas (Father of light and life). Deistinis pasaulio reiškinių interpretavimas iš esmės buvo idealistinis. Tačiau deizmas, kuris pripažino dievą tik kaip pasaulio pirmąjį priežastį ir atmetė įvairius bažnytinius dogmatų, paruošė XVIII a. materializmą.

Filosofiniai ir moksliniai interesai, kurie pasireiškia „Metų laikuose“, iš dalies sąlygojo ir kai kurias Tomsono poemos stilistines ypatybes, kaip polinkį į knyginę kalbą, abstrakčias sąvokas, apibendrinančias figūras (parafrazės) ir pan. Straipsnio rėmai neleidžia įsigilinti į šį klausimą, kuris kritikų tarpe buvo ir tebėra plačiai diskutuojamas. Ne kartą Tomsonas buvo kaltinamas stiliaus dirblinumu ir pompastiškumu. Tačiau tokiais atvejais paprastai užmirštama, kad Tomsono stilius ne vien autoriaus individualios poetinės mąstysenos išraiška. Jis susiformavo veikiant literatūrinėms tradicijoms, to meto estetinėms teorijoms ir priklausė nuo to meto anglų literatūrinės kalbos lygio.

Donelaitis savo poemoje „Metai“, aprašydamas gamtą, taip pat dažnai veda paralelę tarp gamtos ir žmogaus gyvenimo, tuo suteikdamas gamtos reiškiniams moralinę ir filosofinę prasmę. Augalų ir paukščių gyvenimas lyginamas su žmogaus gyvenimo epizodais, jo moralinėmis savybėmis. Poetas sugretina paukščių gyvenimą su žmonių, kurie, augindami vaikus, daug rūpesčių turi, o šie, paskui išlėkę, būna mažai jiems dėkingi. Paukščių, kaip ir žmonių, tarpe pasitaiko skriaudikų:

*Ir tarp paukščių, rods, tūls kytras randasi sukčius,
Kur gardžiai prisiėst slaptoms savo numušą draugą.*
(p. 18)

Tačiau jų daroma skriauda vieno kitam nėra tokia didelė, kaip žmogaus pasikėsinimas į gyvūnų pasaulį. Kaip ir Tomsonas, Donelaitis kartais vaizduoja žmogų kaip gyvosios gamtos skriaudėją.

Iš gamtos gyvenimo Donelaitis taip pat kartais semiasi pamokymų žmogui. Pavaizdavęs paukščių kuklų gyvenimo būdą, o ypač jų mokėjimą pasitenkinti menku maistu, poetas kreipiasi į žmogų:

*Tu, niekingas žmogau! mokinkis čia pasikakinti,
Kad tau kartais tropijas skūpai prisivalgyt.*

*Į paukščius žiūrėkl viens prastą kirminą kramto,
O kitsai, stokodams grūdo, gnyba žolelę.*

(p. 16)

Taigi paukščių gyvenimas moko nuosaikumo ir kuklumo. Čia praskamba XVIII a. būdinga „kuklaus neturto“ idėja, kuri iš esmės vedė į susitaikymą su esama padėtimi. Bet Donelaičio „pamokyme“ slypi dar ir kita, liaudiška, mintis, kad gėrybes reikia pačiam susikurti ir paskui mokėti saikingai jas naudoti.

Gamtos reiškinių traktavimas Donelaičio, kaip ir Tomsono, poemoje kartais įgauna teologinį aspektą. Pasaulio tvarka, jo reiškinių įvairumas ir nuostabumas liudiją to pasaulio kūrėją ir tvarkytoją: „Ak, šlovings dieve, kaip dyvins tavo sutvarkymai!“ (p. 13). Kiekviena būtybė pasaulyje turinti savo vietą, kuria turi pasitenkinti ir neturi bandyti pakeisti tos „iš aukščiau“ lemtos tvarkos.

Jeigu šiuose samprotavimuose pasireiškia Donelaičio, kaip pastoriaus, pasaulėžiūra, jos ryšys su XVIII a. fizine-teleologine pasaulio koncepcija, tai, antra vertus, daug kur sveika liaudiška galvosena griaua pasaulio harmonijos ir tvarkos teoriją. Gamtoje egzistuoja nemaža tokių reiškinių, kurie ne tik neteikia pasigėrėjimo, bet yra nenaudingi ir net kenksmingi žmogui. Dar daugiau prieštaravimų ir nelogiškumų yra žmonių gyvenime ir jų santykiuose. Taigi Donelaičio poema greičiau paneigia, negu propaguoja pasaulio harmonijos idėją.

Nors gamtos traktavimas Tomsono ir Donelaičio poemose turi kai kurių panašumų, tačiau jie skirtingai žiūri į žmogaus santykius su gamta. Tas skirtumas kyla visų pirma dėl skirtingų herojų abiejose poemose. Tomsono lyrinis herojus, išsilavinęs ir apsiskaitęs žmogus, ieško gamtoje estetinio pasitenkinimo, įkvėpimo įvairiems samprotavimams. Tuo tarpu Donelaičio būras, nors taip pat moka grožėtis gamta, visų pirma žiūri į ją kaip į pagrindinį savo egzistencijos šaltinį, visų materialinių gėrybių teikėją. Vasaros ir rudens užaugintas ir subrandintas derlius teikia žmonėms maistą, o gyvuliams pašarą. Tačiau gamta veltui nesukuria visų žmogui reikalingų gėrybių, reikia ir pačiam žmogui įdėti savo triūsą. Todėl viena iš svarbiausių žmogaus ir gamtos santykiavimo formų yra darbas. Darbas betarpiškai sujungia žmogų su gamta, įjungia jį į jos gyvenimo ritmą. Donelaičio būras nuolatos dirba, ir jo darbas keičiasi kartu su gamtos reiškiniais, su metų laikų kaita. Pati gamta kartais primena, kokiam darbui jau atėjo laikas: „Ar negirdit, kaip šienaut jau putpela kviečia“ (p. 54).

Tokiu būdu Donelaičio poemoje pasireiškia ne tiek kontempliatyvus gamtos suvokimas, kiek aktyvus santykis su ja ir praktiškas požiūris į jos reiškinius. Neatsitiktinai jo poemoje tiek daug raginimų laiku imtis atitinkamų darbų: orės ir sėjos pavasarį, mėšlavežio, šienapiūtės vasarą ir t. t. Šiuo atžvilgiu Donelaičio herojaus santykis su gamta panašesnis į darbštą ir praktiško D. Defo Robinsono Kruzo požiūrį, negu linkusio į meditacijas lyrinio Tomsono herojaus.

Zinoma, tai nereiškia, kad susirūpinęs savo materialine buitimi Donelaičio būras gamtos akivaizdoje nesusimąsto apie didžiuosius būties klausimus. Jam gamta taip pat yra toji išminties knyga, kurios ciklinis aspektas atskleidžia svarbiausias tiesas apie gimimą ir mirtį, augimą ir nykimą. Saulė brandina ir sendina gamtos reiškinius taip, kaip metai žmogų. Jo egzistencijos raida panaši į gamtos reiškinių raidą: gimsta, auga, bręsta, sensta ir miršta:

*Kožnasviens žmogus užgimdams pumpurui lygus,
Iš kurio žiedelis jo pirmiaus išsilukštūn,
Iš po tam jis, peržydėjęs ir nusirėdęs,
Užaugin vaisius ir amžį savo pabaigia.*

(p. 44)

Ta pati mintis pakartojama ir plačiau išvystoma, baigiant metų ciklą, kur žmogaus gyvenimas, panašiai kaip ir Tomsono poemoje, suvokiamas kaip metų laikai.

Tuo būdu, nuolatinį keitimąsi ir judėjimą Donelaitis traktuoja kaip būtiną gamtos dėsni. Tai kelia ir melancholiškas mintis apie žmogaus gyvenimo nepastovumą ir trumpumą („Ak, kaip veikiai žmogiškos nudyla dienele“, ir gailestį dėl praėjusių dienų („Ak, kur dingot, ak jūs, jaunos mūsų dienele“). Tačiau dėl to Donelaičio būras nepasiduoda pesimizmui ir neatsideda vien tik mintims apie gyvenimo beprasmiškumą ir mirtį, kaip E. Jungo poemos „Skundas arba nakties mintys“ herojus, nors ir jis pripažįsta savo priklausomumą nuo aukštesnės valios.

Donelaičio herojus stovi tvirtai ant žemės pagrindo ir, nulydėjęs vėnerius metus, su viltimi žiūri ir laukia, ką jam atneš „vėl atkopardama saulė“. Kadangi gimimas, brendimas, senatvė ir mirtis suvokiama kaip būtinas gamtos dėsni, senatvė ne tiek apgailestauja savo padėtį, kiek stengiasi perduoti patyrimą jaunystei:

*Klauskit tik senuosius, jūs, glūpieji bebarzdžiai,
Ir girdėkit, ką jie jums pasakys prisivargę.*

(p. 142—143)

Suvokimas žmogaus gyvenimo, kaip nuolatinio kartų keitimosi, suteikia Donelaičio poemai bendrą optimistinį pobūdį. Tačiau tai kitoks optimizmas, negu Tomsono. Jis paremtas ne racionalistiniu XVIII a. deizmu, o liaudišku požiūriu į gyvenimą.

*
* *
*

Donelaičio poema „Metai“ ir Tomsono „Metų laikai“ panašūs tuo, kad abiejuose gamta vaizduojama pagal keturis metų laikus ir žmogaus gyvenimas siejamas su ciklišku gamtos judėjimu. Tačiau gamtos traktavimas abiejose poemose iš esmės yra skirtingas.

Tomsonui gamta yra svarbiausias vaizdavimo objektas, poetas akylai stebi jos reiškinius, stengiasi parodyti jos įvairiausius aspektus. Gamtos vaizdavimas jo poemoje susijęs su to meto moksliniais tyrinėjimais. Poemos herojus — išsilavinęs ir apsiskaitęs žmogus, linkęs į stebėjimą ir meditacijas.

Donelaičio poemoje ne gamta, o kaimo žmogaus gyvenimas yra pagrindinis vaizdavimo objektas, ir gamta čia liečiama tiek, kiek ji betarpiškai siejasi su būro kasdienybe. Poetas žiūri į gamtą kaimo žmogaus požiūriu.

Tomsono peizažas įvairesnis, apima daugiau gamtos reiškinių ir jų niuansų. Jis labiau poetizuotas, pakilesnis, nes Tomsonas daugiausia vaizduoja estetiškai patrauklią, harmonišką gamtą. Donelaičio gamtovaizdis prozaiškesnis, nes poetas nevengia vaizduoti ir tokios gamtos, kuri iš pirmo žvilgsnio atrodo nepatraukli. Jis nupieštas stambesniais ir sodresniais potėpiaais, pasižymi judrumu ir ekspresija.

Filosofinis ir moralinis gamtos interpretavimas Tomsono poemoje susijęs su XVIII a. filosofinėmis idėjomis, ypač su deistine pasaulio harmonijos teorija. Donelaičio poemoje taip pat jaučiami XVIII a. idėjų atgarsiai, tačiau joje ryškus ir liaudiškas požiūris į gamtą ir jos ryšį su žmogumi.

Tomsono poemos idėjinės ir estetinės pozicijas sąlygojo visų pirma literatūrinės tradicijos ir XVIII a. estetinės teorijos. Donelaičiui jos taip pat turėjo tam tikrą poveikį, bet jo poema neabejotinai turi ir folklorinę pagrindą.

Nors Tomsono poemoje daug gamtos aprašymų, bet ji netelpa vien tik deskriptyvinės poemos žanro rėmuose. Juo labiau negalima juose sutalpinti Donelaičio poemos. Abiejose stipriai pasireiškia filosofinis pradas, tik, žinoma, kitaip išreikštas ir turįs skirtingų bruožų.

1972, birželis

ПРИРОДА В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖ. ТОМСОНА И К. ДОНЕЛАЙТИСА

Елена КУОСАЙТЕ

Резюме

Поэмы Донелайтиса «Времена года» («Metai») и Томсона «Времена года» («The Seasons») близки прежде всего тем, что в обеих поэмах природа представлена в течение четырех времен года и жизнь человека связывается с циклическим движением природы. Но изображение явлений природы и их интерпретация в них различны.

Для Томсона природа является основным объектом изображения, поэт внимательно наблюдает разные аспекты природы и старается показать их обилие и разнообразие. Иногда он описывает такие явления природы, которых он не видел своими глазами, а познакомился с ними в географической литературе. Изображение природы в его поэме связано с современными научными исследованиями. Герой поэмы — образованный и начитанный человек, которому свойственна наблюдательность и созерцательность.

В поэме Донелайтиса основным объектом изображения является не природа, а жизнь крестьянина, и природа здесь описывается только в неразрывной связи с повседневностью бура. Поэт наблюдает природу глазами деревенского жителя.

Пейзаж у Томсона более разнообразен, он отражает больше явлений природы в их различных нюансах. Этот пейзаж более поэтичен и возвышен, так как Томсон описывает прежде всего эстетически привлекательную, гармоническую природу. У Донелайтиса пейзаж более прозаичен, поэт изображает и также стороны природы, которые на первый взгляд кажутся непривлекательными (осенняя грязь, разные животные и насекомые весной и т.д.). Этот пейзаж обрисован более крупными штрихами, он очень сочный, полный экспрессии и движения.

Морально-философская интерпретация природы у Томсона связана с философскими идеями XVIII века, особенно с деистической теорией всемирной гармонии мира. В поэме Донелайтиса тоже отражаются идеи XVIII века, но ему свойственно и народное восприятие природы и отношение человека к ней.

Философское осмысление природы и места человека в ней показывает, что и поэма Донелайтиса, и поэма Томсона не могут уместиться только в рамках описательно-дидактического жанра. С другой стороны, оба произведения отличаются друг от друга своими жанровыми особенностями.

NATURAL DESCRIPTIONS IN THOMSON AND IN DONELAITIS

Elena KUOSAITE

Summary

The link between Thomson's poem "The Seasons" and Donelaitis' "The Seasons" ("Metai") consists in their representing nature according to the four seasons of the year. Human life is connected with the cyclic motion of nature in both poems. But the interpretation of natural phenomena and man's attitude towards them is different.

Nature is the main object of description in Thomson's poem. The poet carefully observes different phenomena of nature and tries to reveal their variety and multiplicity. Some of the descriptions are based not on direct observation of nature but on the information drawn from geographical literature (the tropical and the arctic landscape). Natural descriptions are also linked with the scientific investigations of his time. The hero of the poem is an educated man who is given to observation and meditation.

The main object of description in Donelaitis' poem is rather the life of peasants, the boors, than nature as such. Nature is presented here as an organic part of the boor's everyday life. The poet observes it through the mind and eye of the common man.

Thomson's landscape is more diverse than Donelaitis'. It comprises more phenomena of nature with their different shades. It is also very poetic and refined, since the poet pays primary attention to the picturesque and harmonious in nature. Landscape in Donelaitis' poem is quite commonplace, even the unattractive sides of nature are sometimes described as, e.g., mud in autumn, different insects in spring etc. But his landscape is very rich, full of expression and dynamics.

The moral and philosophical interpretation of nature in Thomson is closely linked with the philosophical ideas of the eighteenth century, especially with the theory of universal order and harmony. Donelaitis' poem, too, reflects the concepts of the eighteenth century but here it is the peasant's perception of nature and man's attitude to it that stands in the foreground.

Because of their philosophic implications the poems of Thomson and Donelaitis are not merely poems of natural descriptions or records of rural life. But, on the other hand, they differ from each other by their concept of man and universe, and by their aesthetic qualities.